

VRSI UOČI DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Marjan DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU
Zadar

UDK 949.75:94(4)“1939/1945” Vrsi
Pregledni rad

Primljeno: 22. IX. 2004.

U uvodnom dijelu rada sažeto se govori o nastanku, smještaju i imenu sela Vrsi; zatim o njegovu položaju, klimi granicama, površini katastarske općine i broju pučanstva između dvaju svjetskih ratova. Nakon uvodnih podataka u prvom dijelu podrobnije se raspravlja o gospodarskom, društvenom i političkom stanju u selu i općini Nin tridesetih godina 20. stoljeća, osobito za vrijeme vlada Bogoljuba Jevtića i Milana Stojadinovića te Banovine Hrvatske. Temeljitiše se pojašnjava kako su se već tridesetih godina toga stoljeća u Vrsima pojavile dvije snažne i međusobno suprotstavljene političke struje (skupine): hrvatska nacionalna i jugoslavenska unitaristička, što se posebice manifestiralo uoči i za vrijeme parlamentarnih i općinskih izbora. Prvu je predvodila Hrvatska seljačka stranka (HSS) s lokalnim čelnicima i mnogobrojnim sljedbenicima, a drugu Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) i kasnije Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ) sa svojim malobrojnim sljedbenicima, koje je narod u selu podrugljivo zvao “repašima”. Vođa prve političke struje u Vrsima bio je predsjednik Mjesne organizacije HSS-a Marko Velčić, a druge zastupnik u Skupštini Kraljevine Jugoslavije Krste Predovan. Nakon parlamentarnih izbora 1935. i 1938. uslijedili su općinski izbori 1936. i 1940. na kojima je pobijedila Hrvatska seljačka stranka i za načelnika općine Nin izabrala svoga člana Franu Glavana. Upravo na tim lokalnim izborima 1936. u Vrsima su do nogu poražene jugo-unitarističke jerezovske snage – “repaši” ili “reponje” – što je ponovljeno i na sljedećim općinskim izborima 1940., pa upravo mjesta sasvim preuzima Hrvatska seljačka stranka i za glavara sela, u dogovoru s novim načelnikom i općinskim vodstvom u Ninu, dovodi svoga člana Marka Maraša Šordova.

Ključne riječi: Vrsi, Nin, sjeverna Dalmacija, Jugoslavenska radikalna zajednica, Hrvatska seljačka stranka, Kraljevina Jugoslavija, Banovina Hrvatska, Drugi svjetski rat.

Selo Vrsi, nastalo tijekom povijesti od četiriju srednjovjekovnih starohrvatskih naselja (Jasenovo, Vrsi, Sloušane i Sutmijan ili Sveti Toma), smješteno je na krajnjem sjeverozapadnom dijelu Dalmacije, četiri do pet kilometara sjeveroistočno od starohrvatskog kraljevskog grada Nina. Stari dio sela smješten je po sredini istoimenoga poluotoka, s ubrzanom tendencijom spuštanja prema moru i izgradnjom novog naselja na Mulu, kojim završava krajnji sjeverozapadni dio kopnene Dalmacije prema otoku Pagu, s kojim graniči na moru. Ime je najvjerojatnije dobilo prema svom smještaju, odnosno

položaju koji zauzima na najvišem središnjem dijelu poluotoka, na samu njegovu vrhu, odakle se najlakše moglo braniti od nepoželjnih napadača i s kopna i s mora. Pored jedinstvenog naziva Vrsi, što je množina od vrh, iako bi pravilnije bilo reći vrhovi, u povijesnim izvorima nalazimo i druge njegove oblike, osobito čakavske, kao što su Vrh, Vrhov, Varhi, Varhov, Varsi i sl. Selo se smjestilo, kako smo kazali, po sredini istoimenog poluotoka kojeg s triju strana oplakuje more – Ninska, Poveljska i Ljubačka vala – a s jugoistočne, kopnene strane graniči s teritorijem Ljupča, Poljica, Žerave, Ninskih Stanova, Nina i Grba.¹

Prema staroj katastarskoj izmjeri teritorij katastarske općine Vrsi, koja se oduvijek nalazila, a i danas se nalazi, u sastavu općine Nin odnosno grada Nina, imao je površinu od 2 096 hektara ili 3 642 jutra i 1 140 hvati zemlje. Iako se radilo o relativno velikoj površini za jedno dalmatinsko naselje, koje je između dvaju svjetskih ratova imalo oko 1 000 stanovnika, tu ipak nisu bile uključene sve zemlje koje su posjedovali i obrađivali Vršani. Naime, jedan dio vrških zemalja – primjerice: Voše, Kućetne, Zukve – ukupne površine od oko 371 hektar, ostao je sve do početka 21. stoljeća u sastavu zemljišne općine Nin.² Te zemlje ušle su u sastav današnje katastarske općine Vrsi tek na temelju najnovije katastarske izmjere provedene 2003. i 2004. godine. Prema toj izmjeri – kojom Vršani, na žalost, ni ovaj put nisu uspjeli dokraja razriješiti sve svoje zemljišno-vlasničke odnose (Punta Velebit, Lug, Smrike...) zbog suprotstavljanja gramzivih pojedinaca i moćnog građevinskog lobija te protivljenja aktualne lokalne političke i sudske vlasti, iako su tu izmjeru skupo platili – novoformirana katastarska općina Vrsi ima površinu od 2 467 hektara, 22 ara i 17 metara kvadratnih. Ona se proteže u dužinu od oko 10 kilometara, točnije od otočića Mišjaka i Zečeva na zapadu do kraja Ljubačke vale na istoku; a u širinu i do 7 kilometara, od Ljubačke vale na sjeveroistoku do blizu Miljašić-jaruge na jugozapadu.³

Veći dio teritorija katastarske općine Vrsi, koja ima dva manja otoka (Mišjak, Zečevo) i više od 23 kilometra obale, čini golet i krš s malo stare hrastove i novozasađene borove šume te makije i divlje smreke, a manji se dio odnosi na plodna polja, oranice i vinograde. Vrški vinogradi u Docima, od Podvornica i Kupinjače do Brižina, a osobito oni smješteni kružno na rubovima livada u Lugu s uvalom Jasenovo pod Brigom, oduvijek su bili, a i danas su, unatoč strašnoj posolici i velikoj kamenoj

¹ Više o nastanku, položaju i nazivu sela vidi u radnji: Ivan i Šime BATOVIĆ, Zemljopisni i kulturno-povijesni pregled Vrsi, *Zadarska smotra*, god. XLII, br. 6, Zadar, 1993., str. 203, 204 i d.; Giuseppe SABALIĆ, *Ricerche di storia zaratina*, Zadar, 1912., str. 95.

² I. i Š. BATOVIĆ, Zemljopisni i kulturno-povijesni pregled Vrsi, str. 204, 237; Šime PERIČIĆ, Iz gospodarske prošlosti sela Vrsi, *Zadarska smotra*, god. XLVI, br. 1-3, Zadar, 1997., str. 326, 327; Marjan DIKLIĆ, Prilog poznavanju agrarne reforme u Dalmaciji s posebnim obzirom na selo Vrsi između dva svjetska rata (1918.–1941.), *Zadarska smotra*, god. XLIX, br. 1-3, Zadar, 2000., str. 352–355, a vidi i prilog 11 u istom radu odnosno kartu k. o. Vrsi na str. 443.

³ Zavod za katastar Zadar, Karta novoformirane k. o. Vrsi, izrađena je kompjutorski na temelju najnovije katastarske izmjere 2003./04. godine s brojem čestica i ukupnom površinom. Kartu je izdao odgovorni službenik Zavoda početkom srpnja 2004. u Ninu za vrijeme navedene izmjere.

prašini iz kamenoloma, najljepši ukras sela. Na teritoriju sela Vrsi, uostalom kao i u cijeloj sjeverozapadnoj Dalmaciji, prevladava blaga mediteranska klima, koju povremeno narušava jaka velebitska bura s posolicom, osobito za vrijeme hladnih zimskih dana, što život na svoj način čini vedrijim i zdravijim. Zime su blage i kišovite, jeseni i proljeća prekrasna i ugodna, a ljeta topla i sušna.⁴

Uoči Drugoga svjetskog rata i formiranja Banovine Hrvatske Vrsi 1937. godine imaju 1 198 stanovnika, a nakon rata godine 1948. taj broj se povećao na 1 381.⁵ U to vrijeme u selu postoji i djeluje pučka škola s dvoje učitelja, župna crkva sv. Mihovila s jednim svećenikom, tu je privremeno smještena postaja žandara i graničara u Garinoj kući kod crkve, pošta s jednim djelatnikom u kući Krste Predovana, jedna gostionica, jedna trgovina živim namirnicama, dvije kovačije (Krste Milutina Krcelja, Jose Božića Kovača) i jedna postolarska radionica (Ante Batovića), seoski brijač u Lavurčinovoj kući te nekoliko zidara i stolara; zatim Družba Srca Isusova, Društvo križara, Hrvatska seljačka zaštita (zaštitari) i Jadranska straža, a od značajnijih političkih stranaka Hrvatska seljačka stranka (HSS) i Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ). Od značajnijih ustanova, trgovina, obrtničkih radionica, političkih stranaka i društava u selu, to je uglavnom sve što je vrijedno spomena.⁶

Kopneni promet bio je slab i nerazvijen, autobus u selo nije dolazio, a tek nakon izgradnje pristaništa (“rive”) na Mulu 1938. uspostavljena je brodska veza s drugim priobalnim i otočnim mjestima u sjevernoj Dalmaciji. Naime, lokalni obalni promet na relaciji Šibenik – Vodice – Biograd – Preko – Obrovac koristio je i mala pristaništa u Diklu, Petračanima, Zatonu kod Nina, Privlaci, Vrsima, neka na otoku Pagu, zatim Ražancu i dalje, a sve s ciljem da se omogući brži promet putnika i robe.⁷ Uoči rata u Vrsima se živjelo uglavnom od zemljoradnje i stočarstva, nešto ribarstva, lova i krivolova, a najrazvijenije je bilo vinogradarstvo. Žitarice, krumpir, grožđe, smokve, vino i rakija uzgajali su se i proizvodili prvenstveno za osobne i obiteljske potrebe, dio kvalitetnijih proizvoda krijumčario se (“švercao”) preko talijanske granice iz Zadra, a eventualni viškovi, najviše grožđa i vina, plasirali su se na skućeno i zasićeno domaće

⁴ Damir MAGAŠ, *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problemi njegove suvremene valorizacije*, Zadar, 1995., str. 3–10, 117–125; I. i Š. BATOVIĆ, *Zemljopisni i kulturno-povijesni pregled Vrsi*, str. 204–207.

⁵ Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1857.–1971.*, Zagreb, 1979., str. 758; I. i Š. BATOVIĆ, *Zemljopisni i kulturno-povijesni pregled Vrsi*, str. 237; Sven KULUŠIĆ, *Stanovništvo Zadra i zadarske regije, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga 45. (O 70-godišnjici Marijana i Branimira Gušića), Zagreb, 1971., str. 451–469.

⁶ O tome su autoru ove radnje više puta kazivali Krste Predovan Jevin, koji je tridesetih godina 20. stoljeća jedno vrijeme bio načelnik općine Nin i zastupnik u Skupštini Kraljevine Jugoslavije, i Frane Vukić Jandrić, koji je bio općinski službenik u Ninu u doba Banovine Hrvatske. O kovanju i kovačijama u Vrsima više vidi u: R. BOŽIĆ – Š. BATOVIĆ, *Kovanje u Vrsima, Zadarska smotra*, god. XLII, br. 4-5, Zadar, 1993., str. 175–183; S. MILUTIN – M. DIKLIĆ, *Kovanje i rad posljednje kovačije u Vrsima, Domaća rič*, zbornik, 6, Zadar, 1999., str. 293–303.

⁷ D. MAGAŠ, *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina...*, str. 118–120.

tržište. Najčešće je otkup tih proizvoda vršila Vinarija Benkovac, a često se uz privremenu dozvolu vlasti ili bez nje prodavalo i “krčmilo” u vlastitoj režiji proizvođača, u privatnim seoskim kućama i neprikladnim konobama.⁸

Bržem razvoju poljoprivrede osobito je pogodovalo konačno ukidanje svih oblika kmetstva i provođenje agrarne reforme, koja u Dalmaciji počinje s velikim zakašnjenjem nakon 1930. godine. Pod udarom reforme najprije se našla zemlja veleposjednika, a zatim i dio općinske zemlje, tzv. seoska “muša”. Na temelju agrarne reforme Vršani su dobili u posjed mnoge plodne zemlje koje su do tada bile u vlasništvu feudalnih obitelji Lovrić, Strmić, Bakmaz, Ponte, Begna, Alberti i drugih; potvrđena im je ranije izvršena podjela Luga i ograda od suhozida oko sela, a dodijeljene su im i posebne parcele od teritorija seoske “muše”, dotad zajedničkih pašnjaka i šuma, na Mulu, Puntić Velebit, Dumerači i Smrikama ili Sičovinama. Osobito je Dumerača bila značajna za brži razvoj poljoprivrede jer se radi o relativno velikom i plodnom polju prema Poljicima, koje su Vršani prokrčili i izorali, te ga tako priveli kulturi i uoči rata pretvorili u svoju najveću žitnicu. Osim rada u poljodjelstvu, dio mlađih Vršana odlazio je povremeno na sezonski rad u Sloveniju; neki su radili u otuđenom Zadru i nadničarili u Arbanasima; jedan dio je radio na Sušaku i plovio na domaćim i stranim brodovima; manji dio odlazio je na rad u Francusku, ponešto Njemačku, Sjedinjene Američke Države (SAD) i kasnije Australiju. Sve u svemu živjelo se veoma skromno, oskudno i teško, a glavni uzroci tomu bili su: opća zapuštenost i nerazvijenost, veliko siromaštvo i neimaština, relativna prenapučenost i nezaposlenost; teror srpskog monarhofašističkog režima, granično područje i otuđenost Zadra, vjekovnoga regionalnog središta ovoga kraja, od matice zemlje Hrvatske.⁹

Budući da se Zadar kao prirodno, gospodarsko, društveno, kulturno, prosvjetno, upravno, sudsko, političko i regionalno središte ovoga kraja između dvaju ratova nalazio pod talijanskom upravom – *Provincia di Zara* – Vrsi su se zajedno s cijelom ninskom općinom, koja je velikim dijelom graničila s Italijom i bila prometno izolirana, našli u sastavu Kotara Biograd. Taj se kotar nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS) nalazio najprije u sastavu Splitske oblasti, zatim Primorske banovine i na kraju, od sredine 1939. godine, u sastavu Banovine Hrvatske. Biogradski kotar činile su tri nerazvijene i prometno slabo povezane sjevernodalmatinske granične općine: općina Nin, općina Zemunik i općina Biograd. Da bi se izbjegla potpuna prometna izoliranost ninskog kraja, godine 1925. dovršena je izgradnja regionalne ceste Nin – Žerava – Briševo – Zemunik, nakon čega je bila uspostavljena autobusna veza Nina s Benkovcom i Šibenikom, a neko vrijeme čak i s Kninom.

⁸ Krčma – priprosta i primitivna gostionica, točionica i prodavaonica alkoholnih pića (najviše vina i rakije), balkanskog tipa. Krčmiti – privremeno uz dozvolu vlasti, ponekad i bez nje, prodavati na malo svoje vino i rakiju u primitivnim uvjetima.

⁹ Više o gospodarstvu i agrarnoj reformi u Vrsima vidi u: Š. PERIČIĆ, Iz gospodarske prošlosti sela Vrsi, str. 321–334; M. DIKLIĆ, Prilog poznavanju agrarne reforme u Dalmaciji s posebnim obzirom na selo Vrsi..., str. 345–448.

Općina Zemunik bila je najmanja; imala je površinu od 10 988 hektara, 98 ari, 87 metara kvadratnih i 6 692 stanovnika, a sastojala se od 5 katastarskih općina sa 16 prebivališta. Općina Biograd bila je srednje veličine; imala je površinu od 18 371 hektar, 95 ari, 25 metara kvadratnih i 10 158 stanovnika, a činilo ju je 14 katastarskih ili poreskih općina s 23 prebivališta. Općina Nin pak bila je najveća; imala je površinu od 28 643 hektara, 44 ara i 42 metra kvadratna te 13 213 stanovnika (6 325 muških i 6 888 ženskih), a sastojala se također od 14 katastarskih općina s 20 prebivališta. Upravno-političku općinu Nin činile su sljedeće katastarske ili poreske općine: Briševo, Diklo (Diklo, Kožino), Dračevac Ninski, Murvica, Nin (Nin, Grbe, Klanice, Ninski Stanovi, Zaton), Petrcane, Poličnik, Poljica, Privlaka, Radovin (Radovin, Ljubač), Ražanac, Vir, Visočane i Vrsi. Na njihovu je teritoriju bilo 1 946 domaćinstava koja su živjela u 2 041 kući za stanovanje. Od 13 213 stanovnika u općini Nin rimokatolika je bilo 12 830, pravoslavnih 380, muslimana 2 i 1 osoba s nepoznatom vjerskom pripadnošću. Nepismenih preko sedme godine života bilo je u općini 54,79%, od toga 64,14% bile su žene, a 44,36% muškarci. Ukratko, od značajnijih ustanova u Ninu uoči rata postoje: općinska uprava, carinarnica, pošta, škola, ambulanta, mlin na Miljašić-jarugi, žandarmerijska postaja, odjeljenje financijske kontrole, komanda pogranične čete, kotarska ispostava (1938.) i kotarski sud (1940.) s dva suca.¹⁰

Dakle, prema navedenim podacima lako možemo zaključiti da je Kotar Biograd između dvaju svjetskih ratova imao ukupnu površinu od 58 004 hektara, 38 ari i 54 metra kvadratna; a sastojao se od 3 općine, 33 katastarske općine, 59 prebivališta i 30 063 stanovnika, od toga 14 478 muških i 15 585 ženskih. U njemu su postojali sljedeći upravni uredi, škole, bolnice, sudovi, župne crkve i druge ustanove:

”Sresko načelstvo, Sreska ispostava Nin za općinu Nin, Policijski pogranični komesarijat: Zemunik, Sreski sud, Poreska uprava, Katastarska uprava, Glavni odjeljak financijske kontrole: Biograd, Odjeljci financijske kontrole: Bibinje, Briševo, Diklo, Murvica, Nin, Pašman, Petrcane, Privlaka, Ražanac, Sukošan i Vrgada, Carinarnica: Bibinje, Odjeljci carinarnice: Babindub, Briševo, Diklo, Murvica i Privlaka, Drž. ergela ‘Aleksandrovo’: Biograd, Banovinski lozni i voćni rasadnik ‘Sokoluša’: Biograd, Drž. granična veterinarska stanica: Biograd, Banovinska poljoprivredna stanica: Zemunik, Banovinske bolnice: Biograd i Zemunik, Zdravstvene stanice: Biograd i Nin, Lučka kapetanija II. r.: Biograd, Lučka zastupništva: Pašman i Privlaka.

Š k o l e: 30 narodnih škola (općina Biograd 13, Nin 11 i Zemunik 6).

C r k v e: 34 župe.”¹¹

Župa Vrsi, koja se nalazila u sastavu Dekanata Nin i cjelokupna ninska općina s Dekanatom Ražanac, nije bila u sastavu stare Zadarske nadbiskupije – jer se Zadar sa

¹⁰ *Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske Banovine po stanju od 1. maja 1938.*, priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Primorske Banovine, Zagreb, 1938., str. 4, 5, 24, 49, 50; Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Nin od pada Mletačke republike 1797. do 1941. god., Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XVI-XVII, Zadar, 1969., str. 225–227.

¹¹ *Upravno sudsko i crkveno razdjeljenje...*, str. 11–15, 17, 18, 21, 25, 27, 29, 32, cit. str. 49.

svojom najužom okolicom nalazio između dvaju svjetskih ratova pod vlašću Kraljevine Italije, a crkveno je i tako bio izravno podređen Rimu – nego Šibenske biskupije i Apostolske administracije u Šibeniku. Također, najbliže srednje škole nalazile su se u Šibeniku. To je bio prvi veći grad u sjevernoj Dalmaciji i ujedno okružno središte, no on ni u kom pogledu nije mogao, osobito zbog udaljenosti i gospodarske nerazvijenosti, nadoknaditi izgubljeni Zadar ni preuzeti njegovu ulogu u ovoj regiji.¹²

Sredinom tridesetih godina 20. stoljeća u Vrsima se već sasvim jasno očituju dvije snažne političke struje ili skupine, koje će podijeliti selo i njegove stanovnike na dva nejednaka dijela, hrvatsku nacionalnu i jugoslavensku unitarističku struju, i dati pečat svim političkim zbivanjima od atentata na Stjepana Radića do Domovinskog rata. Na jednoj strani bila je malobrojna, nacionalno nedovoljno svjesna, prorežimska, jugounitaristička i integralistička skupina, koja se najprije oslanjala na Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS) generala Petra Živkovića i predsjednika vlade Bogoljuba Jevtića, a nakon pada Jevtićeve vlade (1935.) na Jugoslavensku radikalnu zajednicu Milana Stojadinovića, koji je predsjednik jugoslavenske vlade bio od 1935. do kraja 1938.¹³ Ta politička struja u selu imat će kasnije nastavak kroz Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ), odnosno Savez komunista Jugoslavije (SKJ), i stalno će težiti jugoslavenskom integralizmu.

Najistaknutiji član te projugoslavenske integralističke skupine uoči rata bio je u Vrsima Krste Predovan Jevin pok. Mijata, disident Hrvatske seljačke stranke, inače krasan i čestit čovjek, koji je u to vrijeme kao zamjenik dr. Marka Kožula bio zastupnik u Skupštini Kraljevine Jugoslavije jer je Kožul postao ministar u Jevtićevoj i Stojadinovićevoj vladi. Njega je u Vrsima podupirao glavar sela Jandre Mrkela te uži krug prijatelja (Stanko Perinić Stanarić, Šime Perinić Gare, Joso Perinić Bocko, Jandre Nemarić Čoko, Frane Nemarić Burkov, Mate Perinić i drugi) i rodbine iz najbrojnijega plemena Predovana. Potporu mu je pružalo i Društvo Jadranska straža, koje je bilo utemeljeno radi obrane jugoslavenskih interesa od daljnjih talijanskih presezanja na Jadranu, a na čelu mu je bio Pere Predovan Birbirov.

Nasuprot toj unitarističkoj skupini bila je u Vrsima brojna, nacionalno svjesna i jaka prohrvatska politička struja okupljena oko Mjesne organizacije Hrvatske seljačke stranke i njezina predsjednika Marka Velčića Ljiljina. Ta struja, posve logično, oslanjala se na politiku dr. Vladka Mačeka i HSS-a. Uz predsjednika Marka Velčića tada su se u lokalnom vodstvu HSS-a posebice isticali: Joso Velčić Jotala, vođa zaštitara, Marko Maras Šordov, glavar sela, Grgo Maras Grgeč, seoski vječ, Joso Vukić Jokić, seoski pripovjedač, Ivan Mrdelja Turonja, Marko Božić Markusna, Joso Maras Brusa, Jandre Dukić Brajna, Ive Božić Bruštulin, Mate Pilato pok. Ante, Stojan Diklić pok. Jose, Krste

¹² ISTO, str. 37–38.

¹³ Više o izborima 1935. i 1938. te o političkim strankama i vladama B. Jevtića i M. Stojadinovića i njihovu odnosu prema Hrvatima i Hrvatskoj vidi u: Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961., str. 80–134; ISTI, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968., str. 313–336; Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.–1941.*, I, Zagreb, 1974., str. 165–204, 261–293, 325–382.

Papić pok. Ivana, Mate Papić Gustin, seoski pisar, Šime Kapović Kapo i drugi, a od mlađih osobito su se isticali Miro Kapović Čobija, Stanko Maraš pok. Luke, Mile Dukić Bisnov, Krste Vukić pok. Špira i Frane Vukić pok. Jandrića, kasnije nazvan Kutijaš. Snažnu potporu proturežimskoj struji uoči izbijanja Drugoga svjetskog rata, a osobito za vrijeme formiranja i konstituiranja Banovine Hrvatske 1939., pružila je u selu Seljačka zaštita (zaštitari HSS-a) pod vodstvom Jose Velčića Jotale, Družba Srca Isusova i Društvo križara na čelu s Rafaelom Božićem Kovačovićem.¹⁴

Nakon ubojstva kralja Aleksandra u francuskom Marseilleu 1934., unatoč nastojanju Namjesništva s knezom Pavlom Karađorđevićem i maloljetnim kraljem Petrom II. Karađorđevićem da se nastavi utrtom stazom prosrpske unitarističko-centralističke politike, u Kraljevini Jugoslaviji ipak dolazi do popuštanja nesnošljive monarhističke diktature. To je osobito vidljivo na petosvibanjskim izborima Bogoljuba Jevtića 1935. i prosinačkim izborima Milana Stojadinovića krajem 1938., na kojima prvi put od uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. organizirano nastupa i udružena građanska opozicija sa svojom zemaljskom izbornom listom. Nositelj te izborne liste za parlament Jugoslavije u Beogradu bio je dr. Vladko Maček i njegova Hrvatska seljačka stranka, kojima pripada i neprolazna zasluga za uspostavljanje i ustroj Banovine Hrvatske godine 1939. kroz pokušaj rješavanja hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja.¹⁵

Većina vrških birača na tim je parlamentarnim izborima, njih preko 90%, glasovala za opozicijsku listu Vladka Mačeka i HSS-a, dok je lažnim obećanjima zavedena manjina, koja je činila manje od 10% birača u selu, glasovala za vladinu prosrpsku, jugo-unitarističku jerezovsku državnu listu; a kao nagradu dobivali su od žandara granične propusnice (“granične karte”) za sebe i, eventualno, magarca da bi lakše mogli prelaziti jugoslavensko-talijansku granicu i iz Zadra krijumčariti (“švercati”) jeftinu talijansku robu: najčešće duhan, šećer, brašno, rižu, bakalar, ulje, platno i druge proizvode. Birači vladine liste, koje je narod podrugljivo zvao repaši (“reponje”), na izbore su odlazili pod zaštitom naoružanih žandara, pod službenom državnim zastavom i uz pjesme “Ustajte, ustajte četnici” i “Bože pravde”, dok su nasuprot njima hrvatski birači opozicijske liste dr. Vladka Mačeka – osjetivši se prvi put nešto sigurnije jer ih je od žandarskog nasilja štitila Hrvatska seljačka zaštita, naoružana drvenim batinama i kolcima – na izbore odlazili ponosno stupajući ulicama sela pod hrvatskom zastavom,

¹⁴ Rafael BOŽIĆ, Politika kao vrška zbilja, *Zadarska smotra*, god XLVI, br. 4-6, Zadar, 1997., str. 387–394; ISTI, Sastav seoske vlasti u Vrsima za vrijeme Austrougarske i do uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine, *Domaća rič*, zbornik, 3, Zadar, 1996., str. 155–160; M. DIKLIĆ, Radičevac Frane Vukić (1911.–1982.) u vrtlogu političkih borbi i sukoba u Vrsima, *Zadarska smotra*, god. XLVII, br. 1-3, Zadar, 1998., str. 358–359.

¹⁵ O ubojstvu kralja Aleksandra Karađorđevića, Jevtićevim i Stojadinovićevim izborima 1935. i 1938. te o nastanku i organizaciji Banovine Hrvatske 1939. više vidi u: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II, str. 61–71, 83–86, 131–134; Lj. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.–1941.*, 2, Zagreb, 1974., str. 143–261.

uz pjesme “Lijepa naša” i “Vilo Velebita” te povike “Živio Maček!”, “Oće daće Maček gaće!” i “Dolje jerezovci i repaši!”.¹⁶

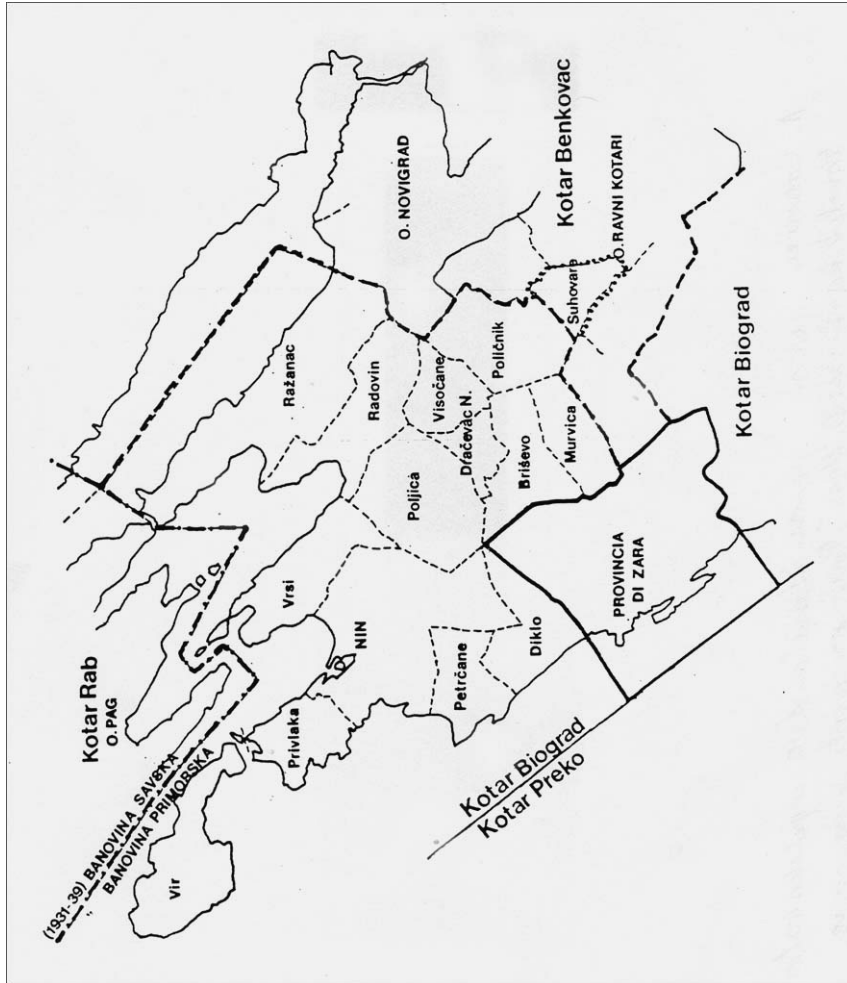
Naravno, sve je to imalo odraza na politička zbivanja u cijeloj državi, pa i u sjevernoj Dalmaciji, u kojoj je u punom zamahu bilo provođenje agrarne reforme, što je sve skupa na lokalnoj razini u općini Nin i selu Vrsi dovelo do bitnih političkih promjena i uspostavljanja apsolutne prevlasti HSS-a. Nakon parlamentarnih izbora 1935. i 1938. slijedili su općinski izbori godine 1936. i 1940. na kojima je pobijedila Hrvatska seljačka stranka i za načelnika općine Nin izabrala svoga člana Franu Glavana iz Privlake. Upravo na lokalnim izborima 1936. u Vrsima su do nogu poražene jugo-unitarističke jerezovske snage, tzv. “repaši”, što se ponovilo i na općinskim izborima 1940., pa Mjesnu upravu sasvim preuzima Hrvatska seljačka stranka i za glavara sela, u dogovoru s novim načelnikom i općinskim vodstvom u Ninu, dvaput zaredom bira svoga istaknutog člana Marka Maraša Šordova. On je glavar sela Vrsi bio prvi put od jeseni 1936. do proljeća 1940, a drugi put od svibnja 1940. do talijanske okupacije u travnju 1941. godine.

Dakle, Marko Maraš Šordov upravljao je selom u doba popuštanja srpske diktature, provođenja agrarne reforme u Vrsima, uspona HSS-a na lokalnoj razini, izgradnje pristaništa (“rive”) na Mulu, podjele seoske “muše” i uspostavljanja vlasti Banovine Hrvatske u općini Nin, a sve to događalo se uoči i na početku II. svjetskog rata u koji je uskoro bila uvučena i Kraljevina Jugoslavija. Nakon početka travanjskog rata i talijanske okupacije općine Nin 1941., Talijani su za glavara (“capovilla”) sela Vrsi postavili svoga čovjeka Milana Božića pok. Jakova, a poslije njegova ubojstva od strane partizana krajem 1942. glavar sela postao je i do kraja njemačke okupacije 1944. ostao Joso Maraš Brusa, koji se u kontaktu s okupatorskim vlastima služio talijanskim i njemačkim jezikom. On je veoma mudro – primjenjujući pravo lukavstvo seljačkoga uma, seljačku “filozofiju” samoodržanja i preživljavanja, koja je nastala iz prijeko životne potrebe za golim opstankom – vodio selo u najtežim ratnim vremenima, lavirajući uspješno između talijanske, njemačke i partizanske vlasti te vodeći računa da što manje ljudi strada i da, eventualno, ne dođe do većih materijalnih razaranja. Zahvaljujući takvoj politici i seljačkom “mudroslovlju”, i sam je preživio, sačuvao selo i mnoge ljudske živote, o čemu će više riječi biti u narednim istraživanjima i nastavku rada o Vrsima u II. svjetskom ratu.¹⁷

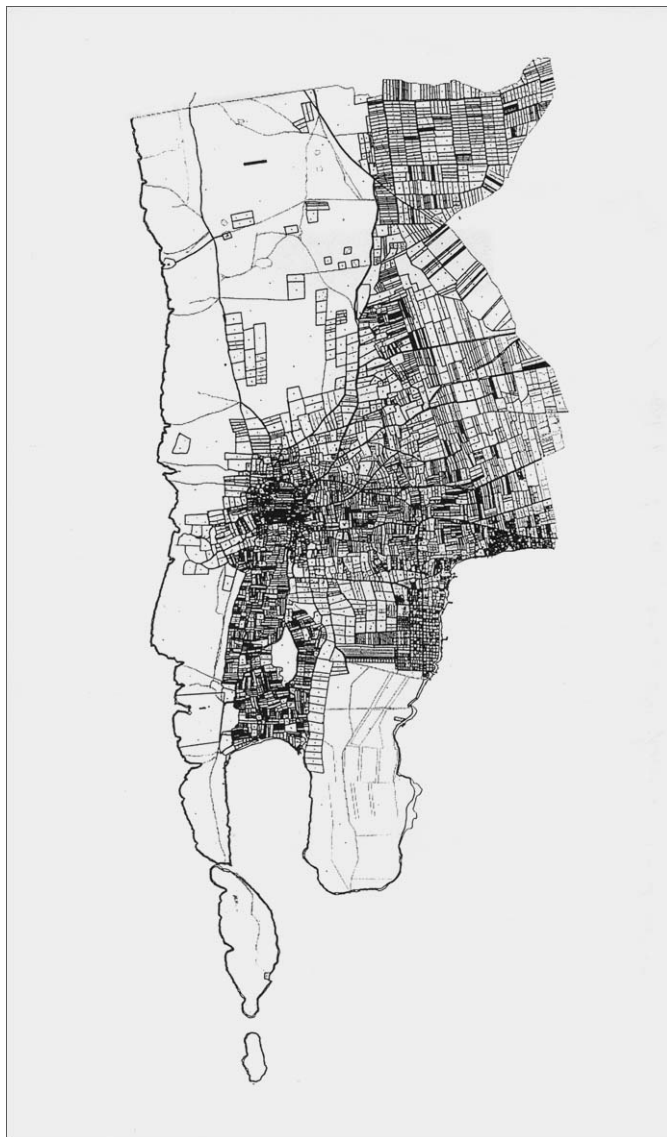
¹⁶ O tome su autoru ovog rada više puta pričali Frane Vukić (1911.–1982.), istaknuti član Mjesne organizacije HSS-a i sudionik tih događaja, i Joso Velčić (1907.–1992.), vođa Hrvatske seljačke zaštite u Vrsima; M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.)*, Matica hrvatska, Zadar – Nin – Vrsi, 2004., str. 247.

¹⁷ Gojko JAKOVČEV, Izbori u sjevernoj Dalmaciji u periodu između dva rata, *Zadarska revija*, god. XVII, br. 6, Zadar, 1968., str. 610–622; M. DIKLIĆ, Prilog poznavanju agrarne reforme u Dalmaciji s posebnim obzirom na selo Vrsi..., str. 360, 361, 365–366.

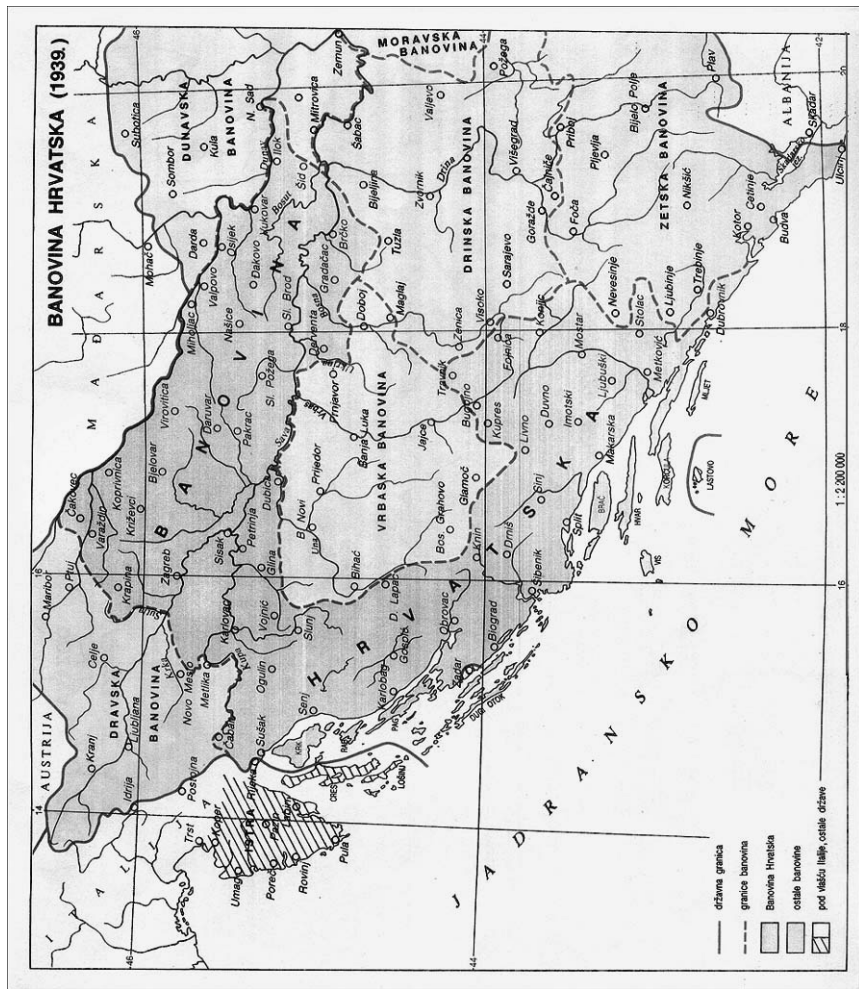
PRILOZI:

Sl. 1. Granice ninske općine između dva svjetska rata
(preslik karte iz: D. MAGAŠ, *Povijesno-zemljopisne
osnove razvoja Nina...*, Zadar, 1995., str. 189, pr. 19b).

Sl. 2. Preslik izmjere Katastarske općine Vrsi
(izdao Zavod za katastar Zadar, u Ninu 2004. za vrijeme izmjere).

Sl. 3. Karta Banovine Hrvatske (preslik iz: J. LUČIĆ, F. ŠANJEK, Lj. ANTIĆ..., *Hrvatski povijesni zemljovid*, Čakovec, 1993., str. 45).

Marjan DIKLIĆ: VRSI BEFORE WORLD WAR II

Summary

The introductory part summarily deals with the origins, the location and the name of the village of Vrsi; after this the author discusses its setting and climate, the boundaries and surface area of the cadastral district and the number of inhabitants between the two world wars. After these introductory remarks, the first part deals in more detail with the economic, social and political condition within the village and in the county of Nin during the thirties of the twentieth century, especially during the government of Bogoljub Jevtić and Milan Stojadinović as well as during the period of the Autonomous Banovina of Croatia. The author thoroughly explains how already during the thirties two powerful and mutually opposed political options (groups) appeared in Vrsi: the Croatian nationalist and the Yugoslav unitarianist groups which particularly came to the surface before and during the parliamentary and county elections. The first was led by the Croatian Peasant Party (HSS) with local leaders and a numerous following, while the other was headed by the Yugoslav National Party (JNS) and later by the Yugoslav Radical Union (JRZ) with its rare followers who in the village were called “repaši” (“tail followers”). The leader of the first political group in Vrsi was the president of the local organization of the Croatian Peasant Party Marko Velčić, while Krste Predovan, a representative in the Assembly of the Yugoslav Kingdom, headed the second. After the parliamentary elections in 1935 and 1938, district elections were held in 1936 and 1940 which were won by the Croatian Peasant Party who chose Frane Glavan, a party member, to be the head of Nin district. It was at the local elections in 1936 in Vrsi that the Yugo-unitarianist group – “tail followers” – were utterly defeated and this was repeated at the next district elections in 1940, so that the administration of the village was wholly in the hands of the Croatian Peasant Party which, in agreement with the new head of the district and the district leadership in Nin, appointed Marko Maraš Šordov the head of the village. He retained this position from the autumn of 1936 to the Italian occupation in April 1941. Thusly, he administered the village of Vrsi during the period of the waning of Serbian dictatorship, the rise of the local Croatian Peasant Party, the building of the pier on Mulo, the division of village “commons” and the establishment of the government of the Autonomous Banovina of Croatia in the village of Vrsi and in the Nin district. All of this was taking place before and at the beginning of WWII which soon engulfed the Kingdom of Yugoslavia.

Key words: Vrsi, Nin, northern Dalmatia, the Yugoslav Radical Union, the Croatian Peasant Party, the Kingdom of Yugoslavia, Autonomous Banovina of Croatia, WWII.